

Recenzja

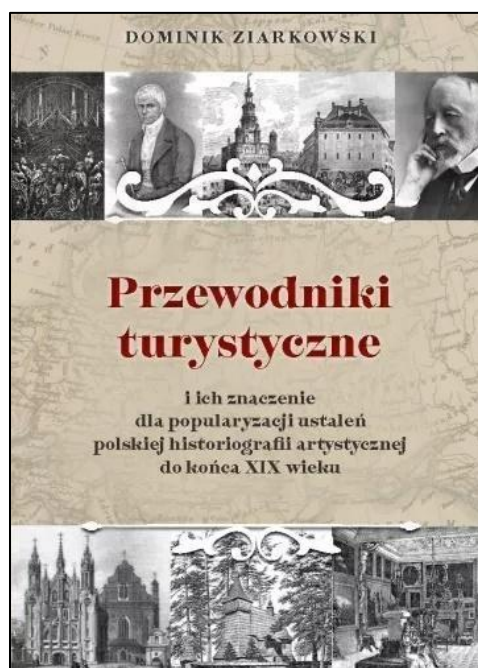
Izabela Wyszowska

wyszowska@awf.poznan.pl; iwp.rit@interia.pl

Akademia Wychowania Fizycznego im. Eugeniusza Piaseckiego w Poznaniu, Zakład Historii,
Filozofii i Socjologii

Dominik Ziarkowski

Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku

Tytuł: *Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku*

Autor: Dominik Ziarkowski

Wydawnictwo: Księgarnia Akademicka

Oprawa: Twarda

Rok wydania: 2021

Ilość stron: 642

Liczba ilustracji: 110

Obszerna bibliografia

Indeks osobowy

Indeks miejscowości

Autor publikacji Dominik Ziarkowski reprezentujący krakowskie środowisko akademickie, znany i ceniony jest także na gruncie poznańskim, z racji dorobku i działalności w obszarze swych zainteresowań badawczych związanych ze sztuką nowożytną i XIX wieku, historiografią artystyczną oraz problematyką ochrony dóbr

kultury, krajobrazu kulturowego i rolę dziedzictwa w turystyce. W minionych latach na łamach „Turystyki Kulturowej” opublikował interesujące artykuły o tematyce dotyczącej związków sztuki i turystyki: *Turystyka i sztuka – wzajemne relacje z perspektywy semiotycznej* [2012]; *Status quo czy panta rhei? Atrakcje turystyczne Krakowa od końca XVIII wieku do czasów współczesnych* [2015]; *Ars longa, Vita brevis... Co historyk sztuki ma do zakomunikowania badaczowi turystyki* [2018].

Zagadnienie historycznych przewodników turystycznych zainteresowało go, jak sam napisał (s. 24), pod wpływem inspiracji prof. dra hab. Piotra Krasnego. Poprzedziło omawianą książkę, pojawiając się też w jego artykułach z lat 2016, 2017, a także w 2018 w „Turystyce Kulturowej”: *Przewodniki a rozwój nowoczesnej turystyki w XIX wieku*.

Recenzowana publikacja *Przewodniki turystyczne i ich znaczenie dla popularyzacji ustaleń polskiej historiografii artystycznej do końca XIX wieku* stanowi uwieńczenie badań autora dotyczących znaczenia przewodników dziewiętnastego stulecia dla ustaleń polskiej historiografii artystycznej. Przed wyodrębnieniem się naukowej historii sztuki przewodniki turystyczne stanowiły istotny element historiografii artystycznej, a w początkowym okresie rozwoju tej dyscypliny stanowiły odzwierciedlenie jej osiągnięć.

Autor wpisuje się swym znakomicie przygotowanym, interdyscyplinarnym, obszernym dziełem (642 strony) w poczet badaczy historycznych przewodników turystycznych, w tym takich postaci jak: N. T. Parsons, L. Schudt, D. Opaliński i inni, których dokonania prezentuje i poddaje ocenie (s. 9-16). Stwierdza, iż dotychczasowe opracowania naukowe na temat przewodników mają ograniczoną tematykę. Brakuje jego zdaniem pogłębionych syntez oraz badań, które byłyby ukierunkowane na szeroką analizę wybranych aspektów kulturowych, które opierałyby się na solidnej bazie źródłowej. Autor uznał, iż jak dotąd zaniedbywanym obszarem refleksji naukowej lub przynajmniej traktowanym dość powierzchownie było „znaczenie dawnych przewodników turystycznych w zakresie kształtowania historiografii artystycznej oraz relacje pomiędzy przewodnikami a rozwojem naukowej historii sztuki w XIX wieku” (s. 11). Autor ocenia, iż stan wiedzy o na temat polskich przewodników wydanych do końca XIX wieku, stanowi całkiem istotny fundament sprzyjający dalszym badaniom. Szczególnie podkreśla znaczenie ustaleń Dariusza Opalińskiego i jego monografii pt. *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze* [Opaliński 2012].

Z ubolewaniem stwierdza jednak, iż dotąd powstało niewiele prac poświęconych treściom historyczno-artystycznym zamieszczanym w przewodnikach. Niemal nietkniętym dotychczas obszarem jest miejsce przewodników wśród dziewiętnastowiecznych tekstów o sztuce, a tym samym kwestie ich relacji z badaniami naukowymi nad dziedzictwem kulturowym. Nie dokonano jeszcze znaczących badań nad ilustracjami oraz mapami w dawnych przewodnikach, nie zweryfikowano znaczenia tych wydawnictw w kontekście ich ewentualnej roli w edukacji historyczno-artystycznej. Dlatego autor artykułu je swój cel badań następująco: jako wypełnienie wskazanych luk, dokonanie uporządkowania wiedzy na temat przewodników turystycznych w aspekcie rozwoju historiografii artystycznej do końca XIX wieku. Będąc historykiem sztuki skoncentrował uwagę na obiektach architektury i dziełach sztuki oraz sposobach ich omawiania (s. 15).

Autor podkreśla, iż znaczenie przewodników dla dziejów pisarstwa o sztuce jest niedocenione, co wydaje się dziwne w kontekście ich długiej tradycji (od XVII w.). Ważny w tym jest fakt dostępności i tym samym oddziaływania przewodników na szersze grono odbiorców, w porównaniu z tekstami inwentaryzacyjnymi czy późniejszymi naukowymi.

Podstawową metodą badawczą, przyjętą przez twórcę publikacji, była analiza treści zawartych w polskich przewodnikach turystycznych wydanych do końca XIX wieku, głównym przedmiotem badań są bowiem przewodniki drukowane. Dokonał weryfikacji na dwóch poziomach: ilościowym (częstotliwość i obszerność relacji o miastach, budowlach w przewodnikach) i jakościowym (sposób opisu, terminologia itd.). Poprawną interpretację przewodników oparł na wiedzy pozaźródłowej oraz pracach naukowych z zakresu historii sztuki powstałych w XIX wieku.

Analizą objął publikacje przewodnikowe powstałe przed utrwaleniem się około 1900 roku na ziemiach polskich naukowej historii sztuki (łącznie 183 przewodniki, w tym 9 z okresu staropolskiego, 174 z XIX wieku). Uwzględnił wszystkie przewodniki wydane w języku polskim dotyczące rodzimych ziem jak i miast zagranicznych oraz różnych państw. To stanowi pionierski akcent monografii, bowiem nie były dotychczas ostatnie z wymienionych, przedmiotem badań.

Dominik Ziarkowski przygotowując pracę dokonał szerokiej kwerendy źródłowej obejmującej czołowe, głównie naukowe biblioteki Krakowa, Warszawy, Lublina, Wrocławia, Torunia, Poznania oraz Lwowa, a także przejrzał zasoby bibliotek cyfrowych, co przyczyniło się do uwzględnienia publikacji pomijanych dotychczas

w badaniach naukowych. Zrealizowane poszukiwania zagraniczne w Anglii i we Włoszech pozwoliły na pozyskanie materiału porównawczego spożytkowanego do analizy polskich przewodników. Drugą grupą publikacji wykorzystanych w badaniach były m.in. staropolskie opisy historyczno-geograficzne i relacje z podróży, opracowania badaczy starożytników, archeologów, estetyków oraz pierwszych historyków sztuki XIX stulecia. Ponadto do swego warsztatu źródłowego autor włączył także rękopisy, inwentarze, prace dyplomowe, dedykacje, notatki, pieczęcie, exlibrisy w przewodnikach i inne.

Kolejną metodą przyjętą przez autora była metoda komparatystyczna, stanowiąca drugi etap badawczy po dokonanej analizie. Autor dokonał porównania ze sobą badanych przewodników, w szczególności pod kątem zawartości treści historyczno-artystycznych. To dało możliwość ustalenia oddziaływania przewodników zagranicznych na polskie. Dokonał ponadto porównania treści opracowań naukowych z treściami zawartymi w przewodnikach. To z kolei pozwoliło ustalić jak badania naukowe nad sztuką wpływały na informacje publikowane w przewodnikach. Porównaniem objęto także układ, strukturę, format, objętość i ceny badanych przewodników. W przypadku przewodników ilustrowanych (grafiki, fotografie), wykorzystana została, stosowana powszechnie w historii sztuki, metoda ikonograficzna. Autor nie analizował jednak strony artystycznej zamieszczonego w pracy materiału ilustracyjnego, lecz przede wszystkim skoncentrował się na jego treści. Ważny był też w ocenie badawczej stopień komplementarności tekstów z ilustracjami.

Struktura omawianej pracy obejmuje: *Wprowadzenie*, sześć rozdziałów, *Zakończenie*, *Ilustracje*, *Wykaz polskich przewodników wydanych do końca XIX wieku w układzie chronologicznym*, *Spis ilustracji*, *Streszczenie w języku angielskim* oraz *Indeks osób* i *Indeks miejscowości*.

Pierwszy rozdział publikacji zatytułowany: *Przewodniki turystyczne jako gatunek literatury podróżniczej i źródła do dziejów historiografii artystycznej*, zawiera ogólną charakterystykę przewodników turystycznych jako gatunku literackiego, ich definicje i typologie oraz zarys rozwoju literatury przewodnikowej od starożytności, poprzez przewodniki dla średniowiecznych pielgrzymów, literaturę tego typu powstałą w czasach nowożytnych, po genezę i szybki rozwój nowoczesnych przewodników w XIX wieku spowodowany dynamicznym rozwojem turystyki, który

zwiększył zapotrzebowanie na tego rodzaju opracowania. Ostatni podrozdział dotyczy miejsca przewodników w rozwoju historiografii artystycznej.

Rozdział drugi natomiast: *Charakterystyka polskich przewodników powstałych do końca XIX wieku* prezentuje publikacje przewodnikowe wydane w okresie staropolskim, następne podrozdziały koncentrują się już na przewodnikach XIX wieku, w podziale na kategorie tematyczne: przewodniki po kraju (o tej tematyce w 1821 roku ukazał się uznany za pierwszy XIX-wieczny przewodnik turystyczny *Przewodnik dla podróżujących w Polsce i Rzeczypospolitej Krakowskiej* autorstwa Józefa W. Krasieńskiego), po miastach (najliczniejszy ówczesny typ przewodnika), po zabytkach, muzeach i wystawach, przewodniki regionalne, po uzdrowiskach, po zagranicy. W dalszej kolejności omówione zostały przewodniki w aspekcie opisów historyczno-geograficznych i relacji z podróży. Na koniec przedstawiono wpływ rozwiązań europejskich na formę i treść polskich przewodników (zwłaszcza największych wydawców przewodników Murraya i Baedekera). Wymienione dwa pierwsze rozdziały mają charakter porządkujący ogólną wiedzę na temat dawnych przewodników w kontekście tradycji europejskiej literatury przewodnikowej.

Rozdział trzeci: *Zabytki i dzieła sztuki w polskich przewodnikach turystycznych wydanych do końca XIX wieku* w pierwszej kolejności skupia się na treściach historyczno-artystycznych w najstarszych przewodnikach turystycznych (nowożytnych), omówionych dokładnie z racji ich niewielkiej liczby. Następnie omawia dziewiętnastowieczne opracowania przewodnikowe, które uwzględnia kwestie: schematu opisu miast i zabytków, ewolucji terminologii historyczno-artystycznej, wartościowania zabytków w kontekście religijnym i narodowym, konserwatorskim, rolę badanych przewodników w procesie tworzenia kanonu zabytków narodowych.

Kolejny, czwarty rozdział: *Ilustracje, mapy i plany w przewodnikach*, poświęcony został warstwie wizualnej przewodników, omówionej obszernie, z racji wielości materiału ikonograficznego, zawartego w dziewiętnastowiecznych opracowaniach. Charakterystyka obejmuje stosowane techniki wykonania (graficzne: miedzioryt, akwaforta, akwatinta, litografia, drzeworyt sztorcowy, a później fotografia, która w XIX wieku jeszcze nie wyparła rycin) i ikonografię.

Przedostatni piąty rozdział: *Przewodniki wobec rozwoju badań historyczno-artystycznych na ziemiach polskich*, ukazuje w pierwszej kolejności rozwój polskich badań historyczno-artystycznych odwołując się do najstarszych tekstów

poświęconych sztuce, a następnie koncentruje się na przemianach w badaniach naukowych w XIX wieku. W dalszej części rozdziału przedstawione zostały początki polskiej historii sztuki, związane z działalnością Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności oraz powołaniem pierwszych katedr historii sztuki na uniwersytetach w Krakowie i we Lwowie. Przedstawiono wybitnych badaczy sztuki w kontekście tworzonych przez nich opracowań przewodnikowych (Ambroży Grabowski, Józef Mączyński, Franciszek M. Sobieszczański, Adam H. Kirkor, Stanisław Kunasiewicz, Władysław Łuszczkiewicz i in.). Dokonano próby ustalenia jaki wpływ miały studia nad sztuką na treści przewodników.

Szósty, ostatni rozdział: *Oddziaływanie przewodników jako narzędzia służącego edukacji historyczno-artystycznej*, jest odmienny od pozostałych, z racji koncentracji autora na społecznym funkcjonowaniu przewodników i ich roli w edukacji odbiorców. Przedstawiono w nim przykłady recepcji przewodników oraz stopień zainteresowania nimi adresatów. Dokonano też weryfikacji księgozbiorów znanych postaci zajmujących się badaniem sztuki: Józefa Ignacego Kraszewskiego, Józefa Łepkowskiego i Hieronima Łopacińskiego pod kątem zawartości w nich przewodników. Sprawdzono też zasoby biblioteczne instytucji zajmujących się badaniami naukowymi i dydaktyką w zakresie historii sztuki (Akademia Umiejętności, Polska Akademia Nauk w Krakowie, Biblioteka Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego, Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich i in.).

Monografia opatrzona została zestawem 110 rycin wzbogacających wizualnie jej treść, szkoda jedynie, że nie znalazły się one bezpośrednio w tekście, lecz wyodrębnione na końcu publikacji. Być może było to działanie celowe, by stworzyć swoistą galerię sprzyjającą percepcji i porównaniom.

Niezwykle rozbudowana bibliografia (na ponad 50 stronach), stanowi dowód niezwykle dojrzałego naukowo warsztatu badawczego autora monografii. Wielość źródeł była powodem wprowadzenia skróconego zapisu przypisów dolnych.

Książka napisana została niezwykle starannym, poprawnym ale i przystępnym językiem, czyta się ją z wielkim zainteresowaniem, jak trafnie stwierdza prof. P. Krasny: „Kompozycja książki jest niezwykle klarowna, a jej zasadnicze tezy bardzo wyraziście zasygnalizowane, [...] ustalenia trafne i znaczące nie tylko dla badań historyczno-artystycznych”. Z kolei prof. Z. Kruczek podkreśla „wyjątkową erudycję autora, znajomość polskiej i zagranicznej literatury fachowej”.

Publikację Dominika Ziarkowskiego należy określić jako nowatorską ze względu na sposób ujęcia problematyki oraz próbę syntetycznego, całościowego opracowania obranego zagadnienia w szerokim kontekście europejskim. Ambitny, interdyscyplinarny charakter dzieła sprawia, że wpisuje się ono w szeroko pojętą historię kultury oraz historię nauki ze szczególnym uwzględnieniem historii sztuki, którą autor wyróżnia na każdym kroku ze zrozumiałych względów. Nie będzie zapewne przesadą stwierdzenie, iż publikacja stanowi krok milowy w badaniach nad problematyką przewodników XIX wieku w aspekcie historyczno-artystycznym. Niewątpliwie może stanowić cenną, przydatną poznawczo, a zarazem przyjemną lekturę zarówno dla kolejnych badaczy problematyki, jak również szerokiego grona odbiorców, interesujących się lub zawodowo zajmujących się turystyką, chcących pogłębić wiedzę na temat literatury przewodnikowej, jej zajmującej historii i specyfiki, w szerokim zaproponowanym przez autora wielowątkowym ujęciu.

Bibliografia

- Opaliński D., 2012, *Przewodniki turystyczne na ziemiach polskich w okresie zaborów. Studium historyczno-źródłoznawcze*, Ruthenus, Krosno
- Ziarkowska J., Ziarkowski D., 2015, *Status quo czy panta rhei? Atrakcje turystyczne Krakowa od końca XVIII wieku do czasów współczesnych* „Turystyka Kulturowa”, nr 7, s. 34-53
- Ziarkowska J., Ziarkowski D., 2018, *Ars longa, Vita brevis... Co historyk sztuki ma do zakomunikowania badaczowi turystyki*, „Turystyka Kulturowa”, nr 5, s. 123-141
- Ziarkowski D., 2012, *Turystyka i sztuka – wzajemne relacje z perspektywy semiotycznej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 5, s. 22-37
- Ziarkowski D., 2016, *Najstarsze polskie przewodniki jako źródła do dziejów turystyki* [w:] *Z dziejów wychowania fizycznego, sportu i turystyki w Polsce i Europie*, red. J. Kosiewicz, E. Małolepszy, T. Drozdek-Małolepsza, Akademia Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa, s. 265-280
- Ziarkowski D., 2017, *Sakralizacja Krakowa w dawnych przewodnikach turystycznych po mieście*, [w:] *Przestrzeń turystyki kulturowej*, red. D. Orłowski, Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych, Warszawa
- Ziarkowski D., 2018, *Przewodniki a rozwój nowoczesnej turystyki w XIX wieku*, „Turystyka Kulturowa”, nr 7, s. 23-42